

1. Gårdlösa Brydestuga ó Klingehöj

I Skåne odlades linet allmänt ända tills bomullsindustrin gjorde odlingen nästan överflödig. På Österlen pågick linodlingen ända in på 1880-talet. Gårdlösa Brydestuga byggdes troligen efter enskiftet 1831-1833 och revs 1885 då den ansågs obehövlig.

En brydestuga användes för att torka linet innan brytningen, d.v.s. krossning av stjälkarna. När linet torkades var eldfaran stor, därför låg ofta byns brydestuga inbyggd i en backe en bit från byn. Den hade väggar av sten och innehöll två rum. Eldstaden fanns i det rum som låg ingrävt i backen och där eldades med torv, som glöder och värmer utan nämnvärd låga. Linet sattes in på en ställning över eldstaden och torkades. Därefter bars linet in i det andra rummet

och brytningen kunde påbörjas.

2. Tjockskalig målarmussla

Den sällsynta och starkt hotade arten tjockskalig målarmussla (*Unio crassus*) finns i den del av Tommarpsån, som sträcker sig från strax söder om Gärsnäs och upp till Smedstorpsdammen. Arten är fridlyst, vilket innebär att man inte ens får lyfta upp den ur vattnet.

Den tjockskaliga målarmusslan kan bli ca 70 år gammal och blir vanligtvis 4-7 cm lång. I Tommarpsån är de flesta musslorna mellan ca 5 till 8 cm långa. Detta innebär att musslorna i ån är relativt gamla. Endast några få yngre individer har påträffats. Detta innebär att flera årsklasser saknas och att förnyringen inte fungerar i ån.

Reproduktionen sker under maj ó juli/augusti. Hanmusslan släpper ut sina spermier i vattnet som i sin tur suggs upp av honan. Inne i honmusslan befruktas äggen som där utvecklas till glochidielarver. När glochidierna har mognat stöts dessa ut i vattnet. De fäster sig på en värdfisks gälar där de sedan parasiterar under ca 1 månad. När den har utvecklats till en liten mussla på ca 1 mm så släpper den från fisken och hamnar på åbotten och gräver ner sig. För att musslan skall kunna trivas krävs rena sand- och grusbotten med bra genomströmning av syresatt vatten. Det tar några år för musslan att växa till och när den är tillräckligt stor ca 10-12 mm så kommer den upp och sätter sig på botten för att filtrera.

I dagsläget är det inte helt fastställt vilken eller vilka fiskarter som fungerar som värdfisk åt tjockskalig målarmussla.

I Tommarpsån förekommer bl.a. stensimpa, elritsa och småspigg.

Målarmusslans överlevnad hotas främst av förändringar i miljön, såsom försämring av vattenkvaliteten, borttagande av skuggande träd, rensning av vattendrag, låga vattenflöden under sommartid.

3. Alnabjär skeppssättning

Gravfältet på Alnabjär utgrävdes 1972 i samband med de arkeologiska utgrävningarna inom det s.k. Gårdlösaapjektet, som visade att det funnits bebyggelse på Gårdlösaåsen under så gott som hela järnåldern. På höjden fann man gravar, stensättningar och resterna av en skeppssättning.

Skeppssättningen är från vendeltiden (550-800 e.Kr.). Endast fyra resta stenar återstår av den forna skeppssättningen, som placerats högt för att synas vida omkring. Utanför skeppssättningen mot söder finns ett flertal mindre runda och ovala stensättningar från järnåldern.

Enligt sägnen är skeppssättningen rest över en kämpe, Kung Alne, som givit berget namnet Alnabjär. På en av-

sats i söderslutningen av berget skall ha stått fyra stenar som markerat Drottning Gyas grav, maka till Kung Alne.

4. Skeppssättningar och Domarring

De arkeologiska utgrävningar inom det s.k. Gårdlösa projektet, som startade 1963, visade att det funnits bebyggelse på Gårdlösaåsen under så gott som hela järnåldern. Inom området påträffades husgrunder, flatmarksgravar, lämningar från en kultplats samt ett antal stensättningar.

De i folkmun s.k. öDomarringarna är från järnåldern och består av

1. en större skeppssättning med 15 stenar,
2. en mindre skeppssättning med 16 stenar, varav en sten i mitten, samt
3. en domarring med 10 stenar.

Vid utgrävningarna påträffades gravar både utanför och innanför ringarna.

Domarringar är benämning på en ofta cirkelformad stensättning. Sannolikt var ringarna från början gravar och de flesta tillkom under järnåldern. Under medeltiden kunde gravarna sedan användas både som kult- och offerplatser samt vid rättsliga förhandlingar. Namnet ödomarringö kommer från den relativt allmänna uppfattningen att domarringar var tingsplatser.

5. Silverflickans grav

Ett hundratal meter i nordostlig riktning finns obetydliga rester av en gravplats från järnåldern. Graven utgrävdes 1949 och innehöll resterna av en ung kvinna och hennes gravgåvor. Graven låg i sand och täcktes av två stora kalkstenhällar och många mindre block. Ursprungligen hade kvinnan troligen begravts i en träkista, men den fanns det bara vaga spår efter. Med sig i graven hade hon fått ett ornerat keramikkrärl, två fibulor i brons och två av silver, en nål av brons, 21 pärlor av glas, en benkam och ett nålhus av ben.

Lerkärl är så likt ett annat lerkärl funnet vid Simris, längre ner vid Tommarpsån, att man förstår att bönderna vid Gårdlösa och Simris måste ha haft kontakt med varandra.

På en av silverfibulorna fanns en inskription i runskrift ó EKUNWODR. Inskriptionen härstammar från 200-talet, vilket gör den till en av Sveriges äldsta runinskriftioner.

Innehållet i graven finns på Historiska museet i Stockholm. I den omgivande odlade åkermarken finns rester av flera stensättningar från järnåldern, bl.a. en fyrkantig stensättning och några domarringar.

Eftersom marken runtomkring är odlad får man inte beträda den utan markägarens tillstånd.

6. Kalvahagens stenbrott

Smedstorps socken har enligt historien haft de flesta flisbrott, som varit lättåtkomliga. I området finns ett flertal mindre kalkstensbrott. Stenen som är väldigt rik på kalk, ligger i horisontella lager, vilket syns tydligt i de gamla brotten. Den siste stenhuggaren Nils Håkansson bröt med handkraft flissten ända fram till slutet av 1970-talet. Stenen användes bland annat till trädgårdssten, murar och trappor. I ett annat av stenbrotten Gårdlösabrottet fick alla jordägare skrivna i Gårdlösa bryta flis. Än idag är det tradi-

tion att manfolket i Gårdlösa samlas för ögilleö den 1 maj varje år vid Gårdlösabrottet.

7. Stora stenbrottet

Eller Ignabergabrottet. I början på 1900-talet fanns här planer på att starta en cementfabrik. Området avstyckades från Smedstorps gods och fondmäklare A. Faugust i Stockholm köpte det. Han hade beställt maskiner från Tysk land, men första världskriget satte stopp för detta projekt. 1916 köpte AB Portland området.

Från slutet av 1920-talet och hela 1930-talet bröts det kalksten här. Kalkstenen fraktades i obearbetat skick från schaktet, på smalspårig järnväg, och sedan vidare till Ignaberga där det förädlades till cement och jordförbättrings medel. Stenbrottet fick då benämningen Ignabergabrottet.

8. Kalkugn

Här har funnits en kalkugn. I kalkugnen brändes kalksten för att få fram bränd kalk (osläckt kalk). Ugnen har varit i bruk under 1800-talet. Ugnen har varit rund och ca 6 meter i diameter, med en öppning på 2-3 meter åt sydost. Det finns ett samband mellan kalkugnen och stenbrott som finns vid Sillavadsån. En transport av kalksten har troligen gjorts till kalkugnen.

För att kalkstenen ska övergå till bränd kalk måste koldioxiden drivas ur stenen. Denna process börjar när temperaturen är över 800 grader. I botten på ugnen lade man in två kanaler med ved, ovanpå varvades skiffersten och kalksten. Man tände på veden som sedan fick brinna kontinuerligt i 2-3 dygn. Efter 3 dygns eldning återstår mindre än 1% koldioxid i den brända kalken. Man slutar då stoppa in ved, så att elden slocknar. Därefter får ugnen stå och svalna i ett dygn innan man plockar ut den färdigbrända kalken, som då har förlorat nästan halva sin vikt och blivit vit.

För att kunna använda den osläckta kalken till murning eller målning måste den släckas. Detta sker genom att man under omrörning blandar ner den osläckta kalken i vatten.

9. Torvtäkt

I området har en gång funnits en sjö, Tunbysjön, som senare blivit en torvtäkt. Linnés beskrivning av en torvtäkt ödar folket skuro sin torv i kärret på de ställen, där deras förfäder fordom metar sin fiskö. Torv består framförallt av rester från växter som en gång levit på platsen. I vanliga fall bryts sådana växtrester ner och försvinner, men det som händer när torv bildas är att syretillgången är otillräcklig och nedbrytningen därför inte kan ske fullständigt. Bristen på syre beror på att marken är sank och vattenmättad.

Torvbrytning har pågått under åren 1917 ó 1939. Nils Nilsson köpte mark 1917 när Petersborg avdelade AB Egna Hem. Han byggde gården Nyhem, där bostaden finansierades av intäkterna från torvbrytningen.

Området dikades och sjön, där det tidigare funnits bl.a. gädda, blev delvis torrlagd och i den mossmark som fanns kvar bröts torven.

Maskinen som pressade ut torven drevs av en ångmaskin och torven kom ut som långa korvar. Den lades på plank och drogs upp på en räls till ett område som var mera höglänt för att ligga och torka. Det fanns torv till torkning på ett område av ca 7 tunnland.

Torvbrytningen sysselsatte 16 ó 17 personer när den var som störst. En del av torven fraktades sedan med häst

och vagn till Onslunda för vidare transport på järnväg för försäljning.

10. Ljungavångens naturreservat

Naturreservatet är ett av de få kvarvarande områdena i Sverige där den utrotningshotade **Lökgrödan** förekommer och förökar sig. **Lökgrödan** är oerhört svår att upptäcka, då den tillbringar en stor del av sitt liv nergrävd i sand och är endast aktiv nattetid. Leken infaller under april-maj och hanarna sitter då

på botten av ett vattendrag och spelar, vilket gör det svårt att höra.

Lövgrodan lever i träd och buskar. Den hoppar med stor skicklighet från blad till blad och fångar insekter. Leken sker i stillastående vatten under april-juni, då man kan höra hanarnas kväkande på flera kilometers avstånd.

Långbensgrodan lever i gräs och fuktiga marker i eller nära lövskogar. Med sina långa bakben kan den vid fara hoppa upp till två meter i ett hopp. Leken sker i småvatten under mars-april, då hanarna sitter på botten och spelar.

I naturreservatet finns också åkergroda, vanlig groda, vanlig padda och mindre vattensalamander.

Frans Lindberg

Här låg tidigare den gård, Gårdlösa 10, där målaren och bygdeskildraren Frans Lindberg växte upp. Lindbergs teckningar och tavlor spreds främst hos bönderna i hemtrakten, men när han så småningom blev öerkändö kom hans tavlor även att hänga på Nordiska Museet i Stockholm och visas på utställningar i Paris och Bryssel. Idag finns en utställning på Kulturhistoriska museet i Lund och på Österlens Museum i Simrishamn.

öEnligt mina föräldrars uppgift är jag född den 13:e oktober 1857, och denna uppgift stämmer även med kyrkoherdens uppgift. Jag fick i dopet namnet Frans. Vid 6 års ålder började jag skolgången i Gårdlösa skola 1864. Jag blev konfirmerad 1872, och kom i målarelära den

*1:e april 1874, -lärotiden var 3 år. På våren 1877 reste jag till Stockholm, men återvände samma år på hösten. 1878 på våren reste jag åter till Stockholm och arbetade där i yrket till hösten 1882. På våren 1883 reste jag till Tyskland och arbetade i Berlin till hösten 1874, då jag återvände hem. 1885 på våren startade jag egen målarverkstad i Smedstorps nya stationssamhälle, där jag bedrev yrket till våren 1933, då jag överlämnade verkstaden till min son Lars Einar Lindberg. Sedan har jag ägnat min mästa tid till akvarell-målning, därvid jag huvudsakligen sökt återgiva stug- och gårdsinteriörer från 1800-talet, samt folk- och dräkttyper från denna tid. På senaste tiden har jag sökt framställa en del gamla hus och gårdar, en brytstuga, en malttorka, en gammal bro, m.m. dels efter naturen och dels efter minnet, dessa teckningar har jag dock ej färglagt, endast laverat. Nu vid nära 86 års ålder har jag dock upphört även härmed. *

*Smedstorp i juni 1943
Frans Lindbergö*